

Libris.RO

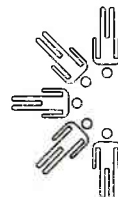
Respect pentru oameni și cărți

Forța caracterului

și viața care dănuie

James Hillman

Traducere din engleză de
Smaranda Nistor

MISTERELE
INCONȘTIENȚULUI
COLECTIV

TREI

Cuprins

<i>Prefață pentru cititor</i>	11
<i>Prefața autorului</i>	23
<i>O prefață a cărții</i>	29
I. Dănuirea	33
Capitolul 1: Longevitatea	35
Capitolul 2: Ultima dată	69
Capitolul 3: Bătrân	83
II. Plecarea	97
Capitolul 4: De la „dănuire“ la „plecare“	99
Capitolul 5: Repetiție	111
Capitolul 6: Atracția gravitației	116
Capitolul 7: Trezirea peste noapte	121
Capitolul 8: Agitația confuză	129
Capitolul 9: Uscarea	132
Capitolul 10: Memoria: pierdere pe termen scurt, câștig pe termen lung	136
Capitolul 11: Nervozitatea sporită	149
Capitolul 12: Despărțire	154
Capitolul 13: Erotismul	160
Capitolul 14: Anestezia	173
Capitolul 15: Neputința inimii	180
Capitolul 16: Întoarcerea	188
Interludiu. Forța feței	197
Interludiu: Forța feței	199

I Dănuirea

Vărsați-vă, șiroaie! Voi îndura.

Shakespeare, *Regele Lear*

Capitolul 1 Longevitatea

*Mișcându-se, și fiind ea însăși
Lentă, dar negreșit și neașteptat
La destinație. O, ce stoică!*

D. H. Lawrence

Legături de familie în lumea țeștoaselor

În societățile noastre competitive, „durabil“ a ajuns să însemne mai durabil decât altceva. „Am trăit mai mult și decât tatăl meu, și decât ambii bunici!“ „Dacă ar fi să mă iau după doctorul meu, ar fi trebuit să fiu mort încă de-acum trei ani.“ „Compania de asigurări pierde bani cu mine. Am început să iau pensie și să primesc bani de la asigurările sociale, și-am încasat cu mult mai mult decât am depus!“ Neîndoios că providența mă va însoți până la sfârșitul zilelor, pentru că am depășit curba speranței de viață, și uite că încă mai trăiesc!

Nu numai că mi-am învins moștenirea genetică, pe foștii colegi de școală și pe statisticienii societăților de asigurări, dar am ținut în șah moartea însăși. Viața ca un concurs cu toți ceilalți și cu moartea, astfel încât a trăi mai mult devine o victorie, repetând în fiecare an, de ziua mea, faimosul pasaj din Sf. Pavel: „Moartea a fost înghițită de biruință. Unde îți este, moarte, biruința ta? Unde îți este, moarte, boldul tău?“*

---

* Epistola întâia către corinteni a Sfântului Apostol Pavel, 15:54-55. (N.t.)

Reprezentarea noastră asupra îmbătrânirii este atât de înțepentă în numărul anilor rămași de trăit, așa cum îi dau tabelele statistice ale longevității, încât nici nu ne vine să credem că, veacuri de-a rândul, anii târzii ai vieții au fost asociați nu cu apropierea morții, ci cu vitalitatea și caracterul. În general, bătrânii nu erau văzuți ca șchiopătând anevoie spre ușa morții, ci priviți ca tezaure trainice de obiceiuri și legende, paznici ai valorilor locale, experți în meșteșuguri și deprinderi, voci prețuite în sfatul obștii. Ce conta era forța caracterului, dovedită de numărul anilor. Mortalitatea era asociată cu tinerețea: prunci născuți morți și doborâți de boală în copilărie; răni căpătate în bătălie, dueluri, jafuri, execuții și piraterie; riscurile ocupaționale ale agriculturii, mineritului, pescuitului și nașterii unui copil; dihonii între clanuri și exploziile de furie ale geloziei; epidemii și molime care luau cu ele oameni aflați în floarea vârstei. Cimitirele erau presărate cu morminte mici de copii.

Împerecherea longevității cu mortalitatea, acea verigă intimă care leagă monogam arhetipul bătrânului cu ideea de moarte, pune stăpânire pe mintea noastră abia din secolul al XIX-lea, odată cu progresul demografiei. În Franța, filosofia pozitivistă promova studiul statistic al populațiilor, ceea ce a mutat moartea din sfera privatului și a spiritualului în cea a sociologiei, a politicii și a medicinei. Statistica duratei de viață indica o scădere a ratei deceselor, ceea ce era interpretat ca indicând progresul civilizației. Societatea ca întreg putea dovedi că devine mai bună sporind cifrele longevității, iar longevitatea putea fi sporită prin noile metode medicale (vacinare, pasteurizare, sterilizare) și prin programe de sănătate publică (apă potabilă, epurarea apei uzate, ventilație).

Demografia a devenit și mai puternică atunci când Émile Durkheim, unul dintre părinții sociologiei, a analizat statisticile sinuciderii, arătând că fiecare district din Franța avea

o rată a suicidului care abia dacă diferea de la un deceniu la altul. Există un număr previzibil de indivizi, din orice district dat, de la care te puteai aștepta să comită suicid în anul următor. Atunci când incidența sinuciderii se dizolvă în sociologia claselor, ocupațiilor, eredității, religiei, vârstei și așa mai departe, actul suicidar devine un fapt sociologic foarte diferit de psihologia individului care îl comite. Realitatea statistică devine o forță societală, condamnând un procentaj anume din fiecare district să-și pună capăt zilelor cu propriile mâini. Datele statistice devin destin.

Curba speranței de viață are o forță proprie. Dacă te plasezi pe ea ca fată adolescentă, să zicem, e posibil să ai o speranță de viață de cel puțin 70 de ani. La 60, constăți că longevitatea ta estimată a crescut; acum poate fi de 78 de ani sau mai mult. Odată ajuns acolo, tabelele statistice s-ar putea să-ți așeze termenul de viață la 86 de ani. Și așa mai departe. Chiar și dacă atingi pragul sutei, statisticienii actuari vorbesc despre „probabilitatea condiționată” să mai ai în față câteva luni sau câțiva ani. Statisticile confirmă: cu cât dăinui mai mult, cu atât mai mult vei dăinui — cu fiecare zi în care îmbătrânești, te poți aștepta la încă o zi pe „curba statistică actuarială care tinde la infinit”. Curba nu poate să prevadă când se va termina longevitatea ta, ci pare să te poarte interminabil înainte. Mai degrabă decât să te ducă spre moarte și să reveleze realitatea crudă a mortalității tale, curba funcționează ca o revelație statistică a nemuririi!

Dacă „dănuirea” înseamnă mai mult decât depășirea așteptărilor statistice, atunci ce anume dănuie? Ce este acel „ceva” care persistă și rezistă? Ce anume ar putea să dănuie prin toate evenimentele unei vieți îndelungate, rămânând constant de la început până la sfârșit? Nici mintea, nici corpul nostru nu rămân aceleași; n-au cum să evite schimbarea. Ce pare să rămână valabil — pe tot parcursul,

până la capăt — este o componentă psihologică solidă care te particularizează ca fiind diferit de toți ceilalți: caracterul tău individual. Care rămâne același.

Dar ce înseamnă „același”? Eu m-am schimbat atât de mult și sunt atât de diferit și, cu toate acestea, în ciuda tuturor schimbărilor, ceva continuă să mă asigure că sunt același. Mi-aș putea pierde identitatea socială, configurația fizică și istoricul personal, și totuși ceva continuă să rămână la fel, dăinuind dincolo de aceste vicisitudini radicale. Cartea de față susține că ideea de caracter este cea care dă acest miez durabil.

Dacă termenul folosit de filosofi pentru ceea ce percepem ca fiind caracterul nostru este cel de identitate, va trebui să descoperim mai multe despre principiul profund al „identitcului” — ce este și cum funcționează. Treabă deloc ușoară, dat fiind că filosofi tot cugetă asupra identitcului încă de când Platon a făcut din *Același și Diferit* două dintre ideile fundamentale care pătrund în existența lucrurilor, ne formează gândirea despre ele, ba chiar le fac posibile.¹

Filosofi se joacă cu ghicitoarea identitcului. Să luăm, de pildă, perechea ta preferată de șosete. Îți apare o gaură la călcâi și o cârpești. Pe urmă îți apare o gaură în dreptul degetului mare — și o cârpești și pe aceea. Curând, găurile peticite reprezintă o parte mai mare din șosetă decât lâna inițială. În cele din urmă, tot ciorapul cârpit este făcut dintr-o lâna diferită de cea inițială. Dar, cu toate acestea, este același ciorap. În raport cu felul cum arată și în raport cu perechea lui de pe celălalt picior al tău, este în continuare același ciorap. Cei doi ciorapi ies împreună din sertar și zac împreună

în el; ba chiar și în raport cu sine însuși, cu identitatea lui, este același ciorap, deși diferit.

Aici, filosofi pot să aplice ideile arhetipale ale lui Platon despre Identitate și Diferență. Șoseta este în întregime diferită de cea originală, din punctul de vedere al firului de lână, dar forma ei a rămas aceeași. Nu devine nicio clipă altă șosetă, în ciuda modificării materiale radicale. *Materialul* este diferit; *forma* este aceeași.

Prin „formă”, filosofi înțeleg felul cum arată șoseta, înfățișarea care îți permite s-o recunoști drept șosetă. (Șosetele trei sferturi fără călcâi pot ridica probleme conceptuale!) Când poate o șosetă să nu arate ca o șosetă, și totuși să fie o șosetă? Filosofi numesc tot „formă” și funcția șosetei ca pereche pentru celălalt ciorap și ca protecție pentru piciorul tău (forma urmează funcția). Un al treilea înțeles este cel care ne interesează pe noi aici în primul rând: forma ca principiu activ, care guvernează modul de integrare a noului material, cu care s-au cârpit găurile din vechea șosetă. Forma este deci aspectul vizibil și forța modelatoare a vizibilului. Observi cum începem să ne apropiem de noțiunea de caracter?

Un corp uman este ca șoseta aceea, lepădându-și mereu celulele, schimbându-și lichidele, fermentând culturi complete noi de bacterii, pe măsură ce altele dispar. Alcătuirea ta materială devine cu totul alta în timp, dar tu rămâi, totuși, același. Nici măcar un singur centimetru pătrat de piele vizibilă, nici măcar un gram de os palpabil nu mai sunt aceleași, dar, cu toate acestea, tu nu ești altcineva, nu ești un om diferit. Pare să existe o imagine înnăscută, care nu-ți uită paradigma fundamentală și care-ți păstrează caracterul, credincios și ieșit din comun. Ideea de ADN pare prea îngustă ca să poată cuprinde dimensiunile psihice ale imaginii noastre unice. Ca să circumscriem complexitatea ființei noastre, avem nevoie de o idee mai vastă.

Unii filosofi din Grecia Antică și unii teologi medievali atribuiau ideii de formă tocmai această consecvență înconjurată de schimbare. Unii chiar au mers mai departe, afirmând că forma individualizează. Ceea ce face ca fiecare persoană să fie diferită de alte persoane și fiecare lucru să fie diferit de alte lucruri este forța activă a formei. Nu există două forme care să fie perfect asemănătoare. Fiecare dintre noi este menținut în imaginea sa individuală de principiul formei. Ca să folosesc unul dintre termenii sugestivi ai lui William James, oricare dintre noi este un „fiecare”. În mulțimea de „fiecare”, toți suntem unici, pentru că fiecare dintre noi are sau este un caracter specific, care rămâne același.

Cel mai important aici este să pricepem că suntem unici calitativ. Ai stilul tău, istoria ta, un ansamblu de trăsături și un destin. Ești esențialmente diferit de mine grație identității durabile a fiecăruia dintre caracterele noastre individualizate.

Dacă diferența dintre tine și toți ceilalți s-ar defini prin fizică, logică, politică, economie și lege, fiecare dintre noi am fi un „unul” numeric, fără vreo caracteristică necesară. Justiția spune: „Toți suntem egali în fața legii”. Politica spune: „Un om, un vot”. Fizica spune: „Două corpuri nu pot să ocupe același loc în spațiu în același timp”. Economia ne așază pe toți în categorii: consumatori, lucrători, patroni, angajatori. Atunci când fiecare este intersanjabil cu oricare altul, individualitatea nu are nevoie de nimic altceva decât de un număr de identificare diferit. Întrucât unicitatea depinde de diferențele calitative care formează identitatea consecventă a individualității tale, ideea de caracter este necesară pentru ca fiecare dintre noi să poată rămâne diferit de oricare altul și același cu el însuși.

Hai să revenim la șosetă. Dacă ceea ce depășește în durată lâna este forma, atunci preocuparea pentru decădere fizică — pentru locul unde șoseta se uzează — scapă din

vedere un aspect crucial. Sigur, în șosetă se văd găuri, iar cârpeala în locurile unde s-a subțiat o mențin funcțională. Dar mintea noastră ar ieși mai câștigată dacă s-ar gândi la misterul acestui principiu formal care dăinuie prin toate substituțiile materiale. Cu siguranță tăria de caracter durabilă contează la fel de mult ca durabilitatea lânii.

Uneori, cusăturile și cârpelele nu prind. Medicina pân-dește atent eventuala respingere din partea organismului după transplanturi de organe, transfuzii și grefe osoase. Principiul formal care garantează identitatea, în ciuda introducerii unui material exotic, este numit de medicină „sistemul imunitar”. Acest sistem acceptă sau respinge înlocuirile, conform propriului cod instinctiv. Noile materiale trebuie să fie absorbite în integritatea persoanei. Sau, cum probabil s-ar fi spus în dezbaterile teologice de acum nouă sute de ani, materialul trebuie făcut să fie pe potrivă cu forma. Trebuie să se potrivească cu imaginea mea înnăscută. Noua parte de corp — rinichi, șold sau genunchi — trebuie să devină a mea. Noua lâna trebuie să devină eu.

Ce transformă acel „ceva” în „eu”?

Psihologia modernă, indiferent de curent, înțelege asimilarea evenimentelor într-un „eu” ca fiind o funcție a caracterului. Diversele curente ale psihologiei folosesc alți termeni pentru noțiunea de caracter, cum ar fi „personalitate”, „ego”, „sine”, „organizare comportamentală”, „structură integratoare”, „identitate”, „temperament”. Acești termeni-substitut nu reușesc să caracterizeze stilurile de asimilare care sunt semnele distinctive ale individualității. Fiecare dintre noi reacționează diferit la lumea din jur, conducându-și viața

într-un mod particular. Cuvântul „caracter“ atrage după sine un mânunchi de trăsături și însușiri, obiceiuri și tipare de comportament; el cere un limbaj descriptiv, așa cum găsim în scrisorile de recomandare, în fișele de caracterizare ale elevilor de școală primară, în scenariii și romane, în recenzii critice de teatru și necrologuri. „Eu“, „sine“, „identitate“ sunt simple abstracțiuni, care nu ne spun nimic despre ființa umană în care se presupune că ar sălășlui și pe care se presupune că ar stăpâni-o. În cel mai bun caz, aceste cuvinte se referă la asemănările unificatoare ale oamenilor, în timp ce le neglijează deosebirile.

E reconfortant să constatăți că unele dintre cele mai vechi și mai vădit fundamentale idei ale filosofiei — Același și Diferit, Formă și Materie — lucrează practic în viețile noastre de zi cu zi, ba chiar și în corpurile noastre. Mi se pare o încântare că aceste principii, atât de vagi și demodate, au un caracter practic nemijlocit și pot fi discutate ca realități corporale. De ce trebuie să fim îndemnați să ne clădim caracterul și să ne întărim caracterul, când caracterul este deja un dat, forța tenace care ne face să rămânem cine suntem și nu ne lasă corpul să-și piardă forma? Ne-am putea imagina corpul ca pe un filosof din vechime, ca pe un lăcaș al înțelepciunii — o idee deja enunțată în titlurile cărților scrise de doi specialiști în medicină, Walter Cannon și Sherwin Nuland.

Cannon în anii '30 și Nuland în anii '90 au spus amândoi că fiziologia corpului știe exact ce face. Treaba pe care o duce la îndeplinire este una înțeleaptă. Ideea de caracter ne ajută să înțelegem mai bine această înțelepciune care conduce lucrurile. Mai mult decât atât, dacă privim caracterul nu doar ca pe un mânunchi sau o acumulare de obiceiuri, virtuți și vicii, ci mai degrabă ca pe o forță activă, atunci caracterul ar putea fi principiul care guvernează îmbătrânirea corpului. Îmbătrânirea devine deci o revelație a înțelepciunii corpului.

Pun accentul pe formă în organizarea materiei din două motive. În primul rând, ca să-i contracarez pe oportuniștii materialismului care au pretenția să înghițim pe nemestecate ideea că suntem niște bucăți complexe de biotehnologie, perfect comparabile cu cele mai noi microprocesoare de computer. Indiferent în ce formă ne-am prezenta, aceasta rezultă din impulsuri biogenetice fundamentale. Forma poate fi redusă la materie; se supune legităților materiei și este modelată de materialul genetic. Din moment ce materia realizează formarea, nu mai e nevoie de vreo idee separată a formei.

Un pasaj succint, bine scris — și fantastic — din opera unuia dintre cei mai renumiți specialiști mondiali în științe cognitive sintetizează o mulțime de afirmații similare, făcute în cărți similare.

Mintea este un sistem alcătuit din organe de calcul, concepute de selecția naturală pentru a rezolva tipurile de probleme cu care se confruntau strămoșii noștri în modul lor de viață primitiv, al culegătorilor... Mintea este activitatea creierului; mai precis, creierul procesează informația, iar gândirea este un fel de calculație... Pentru strămoșii noștri, diversele probleme erau subsarcini ale unei singure mari probleme pe care o aveau de rezolvat genele lor: maximizarea numărului de copii care ajungeau la generația următoare.²

De ce spun că e fantastic pasajul invocat? Pentru că această explicație despre strămoșii culegători și despre genele care întâmpină probleme, cu selecția naturală pe post de *deus ex machina*, lasă fără răspuns marile întrebări. Mai mult, afirmația este formulată axiomatic, nu în chip de mit sau simplificare reductivă, ci ca adevăr evident prin el însuși, ceea

ce îi permite lui Pinker să continue nonșalant prin a spune că psihologia este inginerie.

A reduce psihologia la inginerie brutalizează sensul formei. Forma mea este mai mult decât cum sunt eu alcătuit. Știu cu toții că durezi în timp rămânând în formă, dar „a rămâne în formă” înseamnă mai mult decât exerciții fizice. Dieta, gimnastica și culcatul înainte de miezul nopții satisfac trebuințele formei tale? Primul sens al lui „a forma” este „a crea”, sens ce presupune existența unei forme care, deși invizibilă, face vizibilă orice creatură, cu stilul ei propriu. Termenul generic „procesarea informației” e înșelător — în sensul că nu mai lasă să se vadă istoria gândirii subtile conținute în ideea de formă.

Al doilea motiv care mă face să insist pe formă este dorința de a păstra un punct de vedere psihologic, atunci când abordez chestiuni psihologice. La urma urmei, viața, pentru cineva care o trăiește, este hărțuită de perplexități psihologice în privința cărora biochimia și fiziologia creierului nu prea aduc alinare. De ce trăim, de ce trăim mult și cu probabilitatea diminuării biologice sunt întrebări irelevante pentru aceste științe. Chiar de-ar fi să se elimine decăderea fizică și să se prelungească durata vieții, tot vor persista întrebările de tipul „de ce?”, pe care niciun răspuns referitor la „cum” nu le poate satisface.

Pentru întrebările vechi, dificile, fundamentale, îmi place să mă întorc la gânditorii vechi, dificili și fundamentali, cum ar fi Aristotel — mai ales Aristotel, dat fiind că el a cercetat temeinic ideea de formă în raport cu corpul și sufletul. Iată ce spune el. Sufletul este forma corpului, „principiul originar

al mișcării lui”, și este țelul sau scopul final al corpului. Ca „substanță a ființelor vii”, această formă numită *psyche* „influențează” și „comandă” corpul și este „mai importantă pentru animal decât corpul însuși”, cu toate că scopurile „corpului și ale sufletului sunt aceleași”. Sufletul formează corpul, dar el însuși este fără corp și, ca atare, nu poate fi localizat într-un organ, într-o celulă sau într-o genă, așa cum nici forma șoselei nu poate fi localizată în lână. Dată fiind necorporalitatea sufletului, „frumusețea sufletului este mai greu de văzut decât frumusețea corpului”.³

Milenii mai târziu, fizicianul laureat al Premiului Nobel, Richard Feynman, descria și el forma care păstrează identitatea lui Același:

Lucrul pe care eu îl numesc individualitatea mea nu este decât un tipar sau joc al mișcării... Atomii intră în creierul meu, dansează un dans și apoi ies afară — există întotdeauna noi atomi, dar întotdeauna execută același dans, amintindu-și dansul de ieri.⁴

Ca să confere mai multă precizie formei lui Platon, sufletului lui Aristotel sau dansului lui Feynman, tradiția folosește deseori limbajul caracteristicilor. Sufletul se ocupă cu bună-tatea și frumusețea, cu dreptatea și curajul, cu prietenia și loialitatea. Analiza caracterului și descrierile sufletului apelează la termeni comuni cum ar fi „perspicace”, „judicios”, „știutor”, „cumsecade”, „sfios”, „chibzuit”, „șovăitor”. Aceste însușiri sunt sufletul în acțiune, dând un tipar mișcărilor noastre și revelând puterea formativă a sufletului, care ne influențează comportamentul și chiar îl declanșează. Sufletul este o abstracțiune doar până când îi întâlnim voința curajoasă de a trăi, decizia înțeleaptă sau umorul. Adjectivele ne fac comportamentul insondabil sau cald sau timid sau modest